

*І. Цуріна, завідувачка відділу
Державного закладу
«Національна парламентська бібліотека України»*

ДО ПИТАННЯ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНИХ БІБЛІОТЕК: СТАН ТА ПРОБЛЕМИ

ЗА Законом України «Про бібліотеки і бібліотечну справу», передбачається існування як централізованих бібліотечних систем (ЦБС), так і самостійних бібліотек. Зокрема, в редакції закону 1995 року прописано, що «бібліотечна система організовується і функціонує на основі створення територіальних, відомчих (галузевих), міжвідомчих (міжгалузевих та інших) бібліотечних систем і об'єднань, підпорядкованих відповідним центральним (або головним) бібліотекам та існування окремих бібліотек різних типів і видів (поза межами своєї системи)» [1]. В останній редакції нашого головного галузевого закону (із змінами та доповненнями станом на 21.05.2009 р.) визначено, що «публічні, спеціальні та спеціалізовані бібліотеки можуть об'єднуватися у централізовані бібліотечні системи».

Проведена в Україні протягом 1976–1980 рр. централізація мережі державних масових бібліотек була не першою спробою створити таке об'єднання. Ще в 1908 році ставилося питання про об'єднання бібліотек в єдину систему. Йшла довга підготовча робота, працівники бібліотечного підрозділу Харківської громадської бібліотеки (тогочасна назва Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка) А. Штенберг та С. Масловський вивчали в США досвід централізації мережі бібліотек, на основі якого було підготовлено пропозиції на I Всеросійський з'їзд позашкільного виховання. За його результатами, в 1919 р. бібліотечний підрозділ Наркомпросу України склав план побудови бібліотечної мережі республіки. Цікаво, що він передбачав існування хати-читальні у селах із населенням до 150 жителів, наявність стаціонарної бібліотеки зі штатним бібліотекарем у селах, де більше 500 жителів, два види районної бібліотеки у волосному центрі. Передбачалося також існування центральної повітової книгозбірні, а також центральної губернської бібліотеки, яка мала стати організаційним центром бібліотечної мережі губернії.

Дійсно, централізація є найбільш раціональним, економічно і технологічно вигідним об'єднанням бібліотек, яке найчастіше застосовується у світовій практиці. Вона передбачає можливість об'єднання бібліотек за адміністративно-територіальним принципом в єдине структурно-цілісне утворення, де єдиними є керівництво, фонд, штат. При такому об'єднанні, навіть із врахуванням дефіциту бібліотечних ресурсів, легше можна знайти ефективні шляхи їхнього формування і використання.

Централізація 1976–1980 рр. відбувалася відповідно до «Положення о централизации государственных массовых библиотек» (1975), затвердженого Міністерством культури СРСР. Об'єднання передбачало створення мережі бібліотек, до якої б входили центральна (районна або міська) та решта книгозбірень

району або міста, що починали функціонувати на правах її філій. Широко використовувалися бібліюбуси, котрі здійснювали обмін літератури на спеціальних стоянках у віддалених сільських населених пунктах або мікрорайонах міст за рахунок новостворених відділів організації та використання єдиного книжкового фонду.

До головної переваги централізації слід віднести дотримання основних напрямів і перспектив розвитку бібліотечної справи, розповсюдження державного керівництва на всю бібліотечну систему країни, прийняття в державних масштабах однакових організаційних рішень. Так, у централізованому порядку здійснювалося проведення єдиної політики формування, розміщення та використання бібліотечних ресурсів; діяли централізовані комплектування, обробка і перерозподіл документів; відбувалася централізація міжбібліотечного абонементу; вирішувалося питання зберігання літератури, що рідко використовувалася; розвивалася технізація; дотримувалась єдина політика в роботі з кадрами, зокрема з підвищення їхньої кваліфікації і т. ін. Великим здобутком централізації стали сформовані бібліотечні колективи в районах, містах України. Особливо відчутну допомогу отримували сільські бібліотекарі.

Проте, попри позитивні сторони централізації, мали місце й негативні явища. Спостерігалися надцентралізація, надмірна директивність управління, недооцінювання (а правильніше – ігнорування, заперечення) самої ідеї самостійності книгозбірень, повсюдне насадження методичного керівництва бібліотеками, хоча реально централізоване управління не може передбачити всього розмаїття бібліотечних процесів та проблем регіону і запропонувати однакове рішення для всіх бібліотек ЦБС.

Таким чином, об'єднання із застосуванням адміністративного впливу без належної підготовки та матеріальної бази вже з самого початку заклало майбутні проблеми і непорозуміння.

Оцінюючи з позицій сьогодення початок децентралізації, можна сказати що саме несприйняття надцентралізації, протидія з боку окремих бібліотек і стали каталізаторами змін. Ці процеси посилювались у зв'язку з децентралізацією управління в усіх галузях народного господарства, в тому числі культури. Передумовою децентралізації мережі державних масових бібліотек стало прийняття 1991 року Закону «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування», відповідно до якого

відбувалася територіальна самоорганізація громадян для вирішення безпосередньо або через органи, котрі вони утворюють, питань місцевого життя в межах Конституції України та законів України на принципах оптимальної децентралізації. Економічні функції місцевого самоврядування передбачають управління майном, що є в комунальній власності; утворення, реорганізацію та ліквідацію комунальних підприємств, організацій і установ, а також здійснення контролю за їхньою діяльністю. Проте найважливішими чинниками масової децентралізації мережі державних масових бібліотек стали Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997) та Бюджетний кодекс (2001).

Другою важливою причиною децентралізації мережі бібліотек слід вважати загальну економічну кризу, яка в той час охопила всі галузі культури, зокрема бібліотечну. Спостерігалися недофінансування бібліотек усіх типів, у першу чергу сільських; скорочення мережі сільських книгозбірень і переведення їхніх працівників на нижчу оплату праці: 0,25; 0,5; 0,75 ставки; різке погіршення матеріально-технічної бази і, чи не найголовніше, – умов праці. Зростала кількість бібліотек, приміщення яких не опалювалися, де не було телефонного зв'язку і навіть освітлення. За відсутності фінансування перестали діяти такі переваги централізації, як формування повноцінного єдиного книжкового фонду, налагодження на його основі взаємного використання фондів бібліотек-філій, забезпечення методичного контролю. Мали місце і внутрішні причини децентралізації, до яких слід віднести правовий нігілізм працівників райдержадміністрацій та районних рад, небажання керівників ЦБС реалізувати право централізованої бібліотечної системи мати статус юридичної особи, незнання законодавчої бази, людський фактор. Достатньо сказати, що директори деяких ЦБС самі ініціювали процеси децентралізації, не бажаючи опікуватися бібліотеками-філіями в сільській місцевості. У свою чергу, були й керівники філій, які прагнули уникнути надмірної опіки з боку ЦРБ, відчували впевненість у своїй професійній спроможності самостійно керувати бібліотекою або мали підтримку місцевої влади.

Дійсно, бібліотека стала ближчою до владних структур, певною мірою їй виявилось простіше довести свою необхідність, домовлятися на основі особистих контактів (у той час як у ЦБС існує свого роду урівнювання філій), з'явилася можливість реально представляти спільноті свою роботу, стати необхідною складовою місцевої інфраструктури. Поступово почали складатися різні моделі індивідуалізації діяльності окремих бібліотек.

У 1997 р. Постановою Кабінету Міністрів України було затверджено «Мінімальні соціальні нормативи забезпечення населення публічними бібліотеками в Україні», які визначили, що в населених пунктах з кількістю жителів від 500 чоловік до 3 тис. чоловік повинна діяти як мінімум одна загальнодоступна бібліотека на території сільської (селищної) ради; у населених пунктах з числом жителів понад 3 тис. чоловік – одна бібліотека на 3–5 тис. чоловік [6]. У 2009 р. у цей документ було внесено доповнення, що в населених пунктах з кількістю жителів і до 500 лю-

дей за рішенням відповідного органу місцевого самоврядування здійснюється бібліотечне обслуговування населення різними формами.

Розроблене Міністерством культури і мистецтв (МКіМ) «Положення про централізовану бібліотечну систему» (2001) чітко вказувало, що ЦБС – це єдине цілісне утворення бібліотек, котре складається з головної регіональної книгозбірні та філій, що можуть бути розміщені в сільській місцевості.

Насправді, законодавство зовсім не перекреслює існування ЦБС і в ряді регіонів вдалося зберегти централізовані бібліотечні системи. Практично повністю їх збережено у Волинській, Івано-Франківській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Харківській, Херсонській, Чернівецькій областях, у містах Києві та Севастополі. У Рівненській області з цією метою було розпочато експеримент з об'єднання публічних та шкільних бібліотек і створення у зв'язку з цим нового типу бібліотек – публічно-шкільних. Слід відзначити, що й досі немає однозначної оцінки такої практики, яка викликає різкий супротив самих бібліотекарів-професіоналів.

Менший резонанс викликала поява таких нових моделей обслуговування, як бібліотека-клуб, клуб-бібліотека. Підставою для їхнього створення були рекомендації щодо об'єднання (лист-роз'яснення МКіМ України № 18-225/17 від 21.01.1998 року), проте сьогодні без серйозного аналізу важко зрозуміти, чи це дійсно нова модель, чи просто одна людина працює на 0,5 ставки у бібліотеці і 0,5 ставки у клубі. Традиційно ця проблема загострюється під час збирання статистичних даних, коли виникає питання, чи варто враховувати до бібліотечної мережі клуб-бібліотеку та дані про її діяльність. Дійсно, відповідно до постанови КМ України від 12 листопада 1998 р. № 1775 «Про нормативи забезпечення населення клубними закладами», до закладів культури клубного типу належать і клуби-бібліотеки. Проте ні в Положенні про клубний заклад, затвердженому наказом Міністерства культури і туризму України за № 35 від 23.05.2007 р., ні в річній формі державної статистичної звітності № 7-нк «Звіт закладу культури клубного типу», затвердженій наказом Міністерства статистики України 31.08.1993 № 195, не згадується про бібліотеку та не вимагаються дані про її діяльність. Таким чином, юридично ці заклади не можуть входити до ЦБС. Це підтверджує й той факт, що працівники клубів-бібліотек (на відміну від бібліотечних працівників) не отримують доплати за вислугу років та за особливі умови праці. Такі утворення діють у Волинській, Вінницькій, Хмельницькій областях.

Картину децентралізації можна побачити на прикладі останньої області, де бібліотеки Дунаєвецького, Ізяславського, Хмельницького районів уже працюють самостійно, в містах Славути, Старокостянтинів, Шепетівка на цих засадах працюють 8 книгозбірень, а 49 сільських бібліотек мають статус клуб-бібліотека. Також у селах Хмельниччини організовано 216 бібліотечних пунктів. Проте більш докладних статистичних даних, котрі дозволили б оцінити роботу цих закладів, на жаль, немає.

Особливо децентралізація зачепила Житомирську область, розпочавшись 10 років тому та прискорившись в останні 3–4 роки. Тут із 921 публічної книгозбірні 749 (81,4%) не входять до складу ЦБС.

На Кіровоградщині децентралізовано 52% бібліотек, Вінниччині – 46%, у Запорізькій області – 24%, Київській – 23%, Хмельницькій – 22%, в Автономній Республіці Крим – 20%. Слід зауважити, що почалась і набирає обертів децентралізація міських ЦБС (у Житомирській області – вже більше 70 закладів, у Донецькій – 33), причому в даному випадку взагалі неможливо пояснити це економічними причинами.

Таким чином на 01.01.2011 р., згідно з офіційними статистичними даними, кількість бібліотек, що вийшли зі складу ЦБС, становила 2 920 од., тобто 16% від загальної кількості. У той же час, число бібліотек поза групою оплати праці складає лише 1 400 од. Щорічно середня вартість утримання однієї сільської бібліотеки становить: у Житомирській області – 19,2 тис. грн., у Кіровоградській – 23,2, у Запорізькій – 16,9. Для порівняння: бюджет сільської бібліотеки Волинської області складає 27 тис. грн., Івано-Франківської – 36,2, Львівської – 30,6 тис. грн.

Під час анкетування бібліотечних працівників Вінницької та Кіровоградської областей щодо результатів децентралізації виявилось, що є ЦБС, котрі повністю розпались, а є такі, зі складу яких вийшли лише кілька бібліотек-філій. Таким чином простежується поява принципово нових структур у результаті «прихованої» (латентної) ліквідації ЦБС, коли районні рада чи адміністрація приймають рішення про передачу фондів і штатних одиниць ЦБС сільським, селищним радам без ліквідації самої централізованої бібліотечної системи.

Ще одним варіантом стала децентралізація бібліотечної мережі, що пройшла в Костянтинівському районі Донецької області. В результаті сільські бібліотеки були передані в підпорядкування сільських рад. Починаючи з січня 2011 р., центральну районну бібліотеку було реформовано в бібліотечну методичну службу.

Варто реалістично підійти до питання дієздатності та професіоналізму сільських бібліотекарів. За роки централізації до книгозбірень на селі надходили нові, вже оброблені книжки, існувала система підвищення кваліфікації, до бібліотек-філій з методичною допомогою виїжджали головні спеціалісти районної бібліотеки. Потім через нестачу коштів досить довгий період люди працювали на 0,5 ставки, а коли з'явилася фінансова можливість виплачувати повну ставку, з'ясувалося, що працівників вже влаштовує цей графік. Тепер, внаслідок децентралізації, виникає запитання: чи достатньо професійної підготовки бібліотекарів на місцях для самостійної роботи, адже їм потрібно знаходити гроші на комплектування, вміти обробити документи, вести каталог, працювати з читачами, шукати інформацію, бути обізнаними з правовою базою, бо публічна бібліотека має допомагати вирішувати соціальні проблеми, що хвилюють населення. Тобто на самостійну книгозбірню покладаються всі функції, які до цього часу виконувала центральна бібліотека, зо-

крема, дотримання технології організації бібліотечної роботи при відсутності професійної допомоги, соціальної захищеності.

Деструктивні моменти, пов'язані з розвалом ЦБС, безумовно, призводять до розлагодженості існуючої системи бібліотечного обслуговування населення, а також суперечать законам України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» та «Про культуру» [2; 3]. Існує реальна небезпека неузгоджених дій бібліотек, ігнорування державних стандартів та недотримання технології роботи, недооцінки чинників перспективного розвитку. Це набуває особливого значення в період інформатизації суспільства, створення єдиного інформаційного простору, що дійсно має дозволити бібліотекам забезпечувати доступ населення до інформації.

Хоча в процесі децентралізації начебто не стоїть питання скорочення кількості бібліотек, проте створюються передумови для цього процесу. Про це свідчать і дані щодо зменшення чисельності книгозбірень у 2008, 2009, 2010 рр., коли було закрито, відповідно, 49, 106 та 275 закладів, причому саме в тих областях, де продовжується децентралізація ЦБС.

Дати однозначну оцінку процесам децентралізації неможливо. Є і досить вдалі приклади діяльності самостійних сільських бібліотек. Наприклад, одна з таких – книгозбірня Перевальського району Луганської області – стала переможницею програми «Бібліоміст». Передача бібліотек на утримання сільських рад має один важливий момент. Роботу оцінюють голова сільської ради та громада, які й вирішують, куди в першу чергу вкласти кошти і чи потрібна жителям книгозбірня.

Постає багато запитань щодо механізму децентралізації (їх часто ставлять на віртуальній фаховій довідці методичного сайту НПБУ; <http://profu.pplu.org/guestbk.php?lng=uk>). Хто видає накази, розпорядження, які документи готуються (доповнюються), терміни її проведення, порядок передавання бібліотек та зразки відповідних актів, проблеми передавання книжкових фондів, зокрема перерозподілу і обліку книг, що були об'єднані в єдиний книжковий фонд. Згідно з якими документами передається частина єдиного фонду ЦБС? Чи в рішенні сесії райради прописано про передачу фонду для бібліотечного обслуговування територіальних громад? Як вести облік фонду самостійної сільської бібліотеки (сумарний та інвентарний)? Що робити з обліковим каталогом ЦБС? Які функції залишаються за ЦРБ?

Порядок створення, реорганізації та ліквідації бібліотек визначають такі документи: закони України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців», «Про бібліотеки і бібліотечну справу» (статті 12, 13, 14, 15), «Про культуру», Цивільний кодекс (ст. 107). Це передбачає певні юридичні процедури. Рішення приймають відповідні органи місцевого самоврядування за погодженням із спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері культури, яким на сьогодні є Міністерство культури України.

По закінченні процесу реорганізації мають бути затверджені новий статут чи положення про Центральну районну бібліотеку, які повинні відпо-

відати ст. 9 Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу», а відповідно до ст. 12 цього закону мають бути визначені її статус, форма власності, джерела фінансування, вид і профіль діяльності.

Сільська бібліотека розробляє положення, в якому також визначаються її статус, форма власності, джерела фінансування, вид і профіль діяльності, години роботи. Цей документ затверджує сільська рада.

Працівники мають бути письмово попереджені за 2 місяці про можливе вивільнення.

Сенс централізації бібліотек і бібліотечних процесів полягає не у формальному адміністративному підпорядкуванні, не в жорсткій прив'язці бібліотек до центру, а у визначенні того раціонального співвідношення централізації й децентралізації всіх ланок, котрі забезпечуватимуть максимум ініціативи та самостійності окремих бібліотек та бібліотечних мереж і, водночас, єдність їхнього функціонування з цілями й завданнями бібліотечної системи.

Право на існування має кожна бібліотека, до якої ходять читачі, яка хоче працювати, на захист якої стане населення.

Список використаних джерел

1. Україна. Закони. Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон України : прийнятий Верхов. Радою України 27.01.1995 // Законодавство – бібліотекам України : довідк. вид. – К., 2000. – С. 62.
2. Україна. Закони. Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон України : прийнятий Верхов. Радою України 27.01.1995 [із змінами та доповненнями станом на 21.05.2009 р.] // Бібліотека у правовому полі : довідк. вид. – К., 2010. – С. 8–16.
3. Україна. Закони. Про культуру : Закон України : прийнятий Верхов. Радою України 14.12.2010. – Режим до-

ступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2778-17>. (26.04.2011).

4. Україна. Закони. Цивільний кодекс України : прийнятий Верхов. Радою України 16.01.2003. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=435-15> (26.04.2011)

5. Україна. Президент. (2010– ; В. Ф. Янукович). Про Положення про Міністерство культури України : Указ від 6 квіт. 2011 р. № 388/2011. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/13359.html>

6. Україна. Кабінет Міністрів. Мінімальні соціальні нормативи забезпечення населення публічними бібліотеками в Україні : Постанова Кабінету Міністрів від 30 трав. 1997 р. № 510. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=510-97-%EF>

7. Положення про централізацію державних масових бібліотек : (затверджено міністром культури СРСР, погоджено з Міністерством фінансів СРСР) // Довідник бібліотекаря. – Х., 1977. – С. 129–133.

8. Положення про централізовану бібліотечну систему (затверджено Наказом Міністерства культури і мистецтв України 20.11.2001 р. № 709. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 14 грудня 2001р. №1034/6225). – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

9. Антіпова А. Чи потрібний сільській бібліотеці комп'ютер? / Алла Антіпова // Голос України. – 2011. – 23 квіт.

10. Проблеми сільських бібліотек на сучасному етапі та шляхи їх вирішення. – Режим доступу : http://www.zounb.zp.ua/resource/dovidka/Dovidka_z_a_pidsum-kami.htm

11. Розколупа Н. Правове регулювання діяльності централізованих бібліотечних систем / Н. Розколупа // Бібл. планета. – 2006. – № 4. – С. 8–11

КНИЖКОВІ СКАРБИ

*Л. Афанасьєва, завідувачка відділу,
С. Гуржій, головний бібліотекар
Державного закладу
«Національна парламентська
бібліотека України»*

**КИЇВСЬКІ ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ ХІХ СТОРІЧЧЯ:
ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД**

НАРИЖНИМ каменем, на якому тримається кожна нація, є її історія. Тому кожен громадянин, котрому не байдужі проблеми сучасності, доля й майбутнє його держави, повинен знати минуле своєї землі. У цьому сенсі залишаються актуальними слова великого Сервантеса: «Історія – скарбниця наших діянь, свідок минулого, приклад і повчання для сьогодення, застереження для майбутнього».

Преса кожної країни нерозривно пов'язана з економічними та політичними потребами суспільства. Вона зростає та міцніє в процесі суспільного розвитку як надзвичайно важливий ідеологічний чинник, що відчутно впливає на всі сторони духо-

вного і суспільно-політичного життя народу, країни. Слід підкреслити, що з-поміж історичних джерел періодика (від грецького *περίοδος* – той, що повторюється, чергується) належить до таких, які з'явилися відносно пізно, тобто вже після винайдення друку.

Періодика – джерело своєрідне, багатопланове не лише за змістом, а й за формою, структурою вміщеного в ній фактичного матеріалу. Особливістю періодики як історичного джерела є її поліфонізм. Так, у часописах вміщувалися публікації двох основних видів: матеріали, втілені у газетних і журнальних формах (статтях, замітках, кореспонденціях та ін.), і численні тексти-джерела (законодавчі акти, статистичні